

PROCEDURAL LAW BEYOND MECHANISM

Assoc. prof. Teodora Yovcheva, Ph.D

Department of Law,

Varna Free University „Chernorizets Hrabar“

Tel.: +373 882 855551

E-mail: iovcheva_t@abv.bg

Abstract: *The report proposes a concept for enriching the theoretical understanding of procedural law by explaining with new arguments the grounds of formal determination and its essence as a protective mechanism of material law. The starting point of the presentation is the attempt to compare the ways in which justice is instrumentalized in material and procedural law. The thesis is defended that procedural law is not only a mechanism for the realization of material rights in general, but implementing the principle of equality before the law in practice, it is directly oriented toward universal categories.*

Keywords: *Law, justice, material, procedural, rights*

JEL Codes: *K10, K40*

ВЪВЕДЕНИЕ

Правната система има вътрешна логика, която се проявява в двуизмерната картина на нейните структурни елементи. По тази линия протичат взаимодействията и разрезите на публичното и частното в правото, на субективното и обективното право, на материалното и процесуалното право. Докато някои от тези опозиции и паралели в организацията на правната материя се свързват или се обуславят по-ярко от социалната среда, от материалната действителност, то други открояват самостоятелната му същност на регулатор. Процесуалното право е пример за това.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Правото налага императивна нормативност посредством държавата, която го институционализира чрез правните източници. Тази характеристика се проявява в държавно – властически актове и му придава държавно-властна валидност, обосновавайки същността му на императивен ред. Императивността се поставя наред с гаранциите на юридическата санкция. По силата на тази зависимост, правото е защитен ред. (Dachev, L, 1982). В посочените очертания е заложена една статична характеристика. Реализацията на правото обаче, е динамичен процес. В някои случаи, той изисква факултативната намеса на правоприлагането като усиливащ и спомагателен процес. Факторите, които го налагат, са свързани от една страна с потребността общите правни норми да бъдат индивидуализирани и конкретизирани, за да могат да се реализират, а от друга - с възникването на правен спор, отнасящ се до реализацията на субективни права и юридически задължения или до съществуването им.

В повечето случаи възникването на юридическа ситуация е свързано с настъпването на обстоятелства (факти) от действителността, чиято юридическа значимост се определя от абстрактното им предвиждане в правния ред, от условното им описание в хипотезата на правната норма и обвързването им с правни последици в диспозицията. Правата на субектите, закрепени от обективния правен ред, се идентифицират с първичните и обективни материалноправни дадености. От това следва, че материалното право по позитивен ред координира екзистенциалното и социално значение на благата, отговорностите и социалните отношения /т.е. материята/ с един юридически отзвук, който генерира чрез императивна нормативност. Едновременно с това е известно, че някои обществени отношения не са обхванати или поне не са обхванати изчерпателно от материалния правен ред.

В такъв случай дефицитите на нормативния регулатор не само затрудняват, но могат да възпрепятстват самостоятелната реализация на правото от страна на неговите адресати и във всички случаи изострят условията за правни спорове.

Самостоятелното осъществяване на правото чрез спазването на правилата за поведение е поставено в зависимост от необходимостта те да достигнат до своите адресати не само като прочит, а посредством свойствата на разума. Част от тях обаче, е завоалирана в логическото напластяване на нормата, в езиковото изразяване и в правната систематизация, в нейните технико-юридически връзки. Това може да наложи идентифицирането на нормата непряко, с помощта на логиката и на специалните знания, и дори необходимостта от това да стане ясна едва в контекста на социален конфликт.

Представлявайки несамостоятелно реализиране на правото, правоприлагането е опосредяване на пътя към възникване на императив, на субективни права и юридически задължения, осъществявано чрез намесата на компетентен държавен орган. Този път е очертан от правен механизъм, при който правните последици възникват непряко, на плоскостта на преценката, която следва да извърши правоприлагащия орган относно валидността на юридически факт. Това означава конкретният правен случай да бъде съотнесен към нормативен факт, т.е. към рефлексията си в хипотезата на правна норма и при съобразяването ѝ от компетентния орган, да се осъществи връзката с правните последици на нормата, в което се изразява нейното прилагане към казуса (Dimova-Severinova, D., 2019)

Доколкото правната норма е изразение на обща институционализирана мяра, очертаваща задължителното или възможно поведение на неперсонифицираните и определени по родов и видов признак адресати, то актът на прилагане е необходим юридически факт. Той я допълва, като се наслаждава към нормативния факт от хипотезата на нормата, към елементите на фактическия състав, без който правното отношение в процеса на реализация не може да възникне (Dimova-Severinova, D., 2019).

В светлината на казаното обаче, следва да се поставят и онези ситуации, в които фактите на битието и разнообразните им житейски нюанси предизвикват необходимост от защита и налагат да се потърси релевантността им към правото, а нормативният им еквивалент не се открива. Преобладаващото теоретично описание на подобна ситуация е като празнота в правото, констатацията за която се прави именно в процеса на правоприлагането, например от съда по повод избора на приложима към казуса норма.

Невъзможността на законодателя да обхване и отрази в правния ред всички аспекти на фактическата действителност превръща в константа заложбите за празнота в правото. Тогава възниква въпросът до какво по-точно се отнася тя – в кой елемент от системата на обективното право се позиционира, дали той може да бъде фиксиран или става дума за проблем, който се отнася до крепкост или пластика на връзките при вътрешния строеж на позитивното право, до статика или динамика, до съотнасяне на общото към частното, както и към специалното, или обратно. Стемежът към осмисляне на естеството на регулативните дефицити и начините за преодоляването им предизвиква интелектуалните усилия на различни автори. Някои от тях (Бобио, Келзен и др.) стигат до извода, че в правото няма празнота. Това се обосновава с възгледите, че правната система разполага с механизми за откриване на приложимата норма към житейската ситуация, която го налага; че усложненията не допират до липсата на норма, а са усложнения в процеса на откриването ѝ; че съдията може да действа в светлината на общата норма, която сам би създал в хипотетична роля на законодател (Valchev, D., 2003).

Като илюстрация за пресечната линия, в която правната система граничи с даденостите на социалната действителност и оставя отворени въпроси за релевантното им към правния ред съдържание, може да послужи едно от понятията, които се използват в материалното право. Въпросът за добрите нрави например, намира място в позитивния правен ред, но макар да са въведени като нормативно понятие, т.нар. «добри нрави» не са ясно дефинирани в закона. Сблъсъкът на прагматичните юридически възгледи с този нюанс на фактическото, който

кореспондира с външни за правната система категории и с чисто житейското, предизвиква дискусия. Тя се подсилва от обстоятелството, че накарняването на добрите нрави е едно от основанията за най-тежка опороченост на някои актове - за нищожност на договорите и на едностранните сделки по смисъла на свързаните разпоредби на чл. 9, чл. 26 и чл. 44 от Закона за задълженията и договорите (Tenev, D., 2019).

Измеренията, в които точно то би намерило приложение, са очертани от липсата на друго преимуществено основание сред изброените в ЗЗД и всъщност - от начина, по който правният ред отразява съотношението между правото и морала. Общият им център обаче, се разгръща в различни по обхвата си окръжности и като признак на поредната дискусия, поставя концепциите за поглъщането на едната даденост от другата. Нещо повече, въпросът за прекрачването на добрите нрави и тяхното конкретно съдържание се решава казуистично на базата на вътрешното убеждение на съдията (Tanev, D., 2019).

Възможните случаи, в които определени обстоятелства и отношения не са обхванати експлицитно от правния ред в рамките на езиковия израз на правната норма, могат да бъдат от естество, което по принцип изключва изчерпателна нормативна формулировка, или тя да е отправно набелязана с нормативно понятие, но непълна в съдържателен план. В същото време, такова обстоятелство може да е повод за социални конфликти толкова повече, колкото по-недосегаеми са за законодателя житейските нюанси, чрез които иначе би заслужило отражение в правния ред. От една страна, по отношение на подобни случаи фигурира имплицитно проследима юридизираща нишка, която започва от съответното нормативно понятие, а от друга страна, тя не може да се материализира напълно в неговите рамки, защото природата на фактите не допуска запълването му с конкретно нормативно съдържание. Чрез компенсация от практиката, то би могло да намира известни очертания в наслагването на дефинитивни елементи, но естеството на нещата все така не позволява изчерпателност и емпиричното установяване е подчинено на тази даденост.

Когато се говори за преодоляване на празноти в правото, неговата ефективност допира до дейността на съда и то би се оказало невъзможно без вметването на обстоятелствената част на конкретния казус в процесуални очертания. Това се подпомага от онази обща задълженост на съдилищата да разгледат и решат всяка отправена до тях молба без да допуснат отказ от правосъдие. За да се открие правната норма, която би дала отговор относно това на чия страна е правото, може да се наложи съответното извличане да наплати съждения върху повече от един кореспондиращи си нормативни текстове, докато тези съждения достигнат консеквенцията, отсяваща правилото. (Radev, D., 1989) Част от този логически процес изисква едно смислово изграждане на връзката между фактите и нормата. Това е възможно чрез специфичен преход от битийната условност на нерегулираната ситуация и субективното ѝ интерпретиране в твърденията на страните, към стъпалото за конструктивността в решенията на съда, т.е. към намиране на основанията за това. Липсата на съответен текст от закона, който да очертава еднозначно правилото, крие риска от изоставяне или накарване на юридизиращата нишка, в случай че правоприлагащият орган игнорира смисъла на самата правовост. Това е възможно ако той се придържа към идентифициране на нормата единствено в палитрата от текстове на материалния закон, но игнорирайки ролята на правните принципи и кореспондирането им с външните на правния ред, но необходими за легитимността му паралели (Относно понятието за легитимност вж. по-подробно: Valchev, D., 2012). Процесуалното право е гарант за включването им в логическата дейност на съда при неговата преценка за приложимото правило.

Способите за преодоляване на празноти в правото, заложили например в Закона за нормативните актове, уреждащ аналогията на закона и аналогията на правото в чл. 46, ал. 2 и 3, насочват преобладаващо към вътрешните очертания на нормативните актове, т.е. към полето на нормативния текст. Те изискват тълкуване в светлината на близостта с други разпоредби, приложението на разпоредби, отнасящи се до подобни случаи доколкото това кореспондира с целта на съответния нормативен акт, а при липса на подобие и на съзвучие с

целта, допускат отношенията да се уреждат при съобразяване с основните начала на правото на Република България. По подобен начин, логическите похвати за правоприлагане по аргумент за по-силното основание и по аргумент от/за противното, възприети в науката и практиката, сякаш начертават по-скоро границата, около която се сковават перспективите на емпиричното институционализиране отново на плоскостта на правните разпоредби. Те обаче са отражение на юридическата законодателна техника, не непременно на логическата пълнота на нормата. Според нас, без да е формулирана конкретната привързваща концепция, която да насочва към т.нар. основни начала, боравенето с посочените способи не гарантира правилното адаптиране на езиково непокрития в разпоредбите житейски казус към юридизиращата концепция, черпена от основните начала на правния ред. Процесуалното право обаче, намирайки отправна точка в конституцията като акт от най-висш порядък, конструира правозащитната система на държавата на базата на един същински паралел с тях.

В светлината на въпроса за преодоляване на празноти в правото, пример може да се извлече от разпоредбата на чл. 5 от ГПК, която задължава съда да разглежда и решава делата според точния смисъл на законите, а когато те са непълни, неясни или противоречиви-според общия им разум. Същият текст задължава съда при липсата на закон да основе решението си на основните начала на правото, обичая и морала - задълженост, която потвърждава условното присъствие на една универсална ценностна система в концепцията на правния ред, в неговата вътрешна логика. Потвърждава и това, че тази ценностна система има своите естествени основи в идеята за справедливостта като морален императив и че въведена в процесуалния закон, тя позволява този императив да важи с преки очертания като ключ към същинската правовост. В процесуалния ред са установени координатните линии, които разполагат двете дадености в конкретни и относително обозрими съотношения. Те илюстрират концепцията, че правният императив се ражда от един общ център с морала и може да бъде разширяван на това основание, не само на плоскостта на едни статични очертания, а до пределните полета на взаимодействието на правната система с други социални нормативни системи.

Би могло да се приеме, че анализираният случаи на условно изразена празнота се проявяват в правната система на две нива, между които трябва да се осъществи трансмисия. Нивото на материалноправната регулативна рамка открива перспективата за достигане до защитата на субективните права, но без категорична валидираща основа за това) Трансмисията се осигурява от процесуалното право. Докато в повечето случаи това се изразява на фона на правото на иск, което е право на правораздаване, т.е. на защита в конституционен смисъл, то в разглеждания контекст процесуалният ред (по примера на чл. 5 от ГПК) обогатява самата концепция за сферата, в която се търси правото.

Правната система преодолява дефицитите си чрез въвеждането на формални процедури, с които държавата поема задължението да предпазва от накърняване и чрез правните принципи, които консолидират естествените аргументи за легитимността на правния императив. Те се откриват в моралния императив на справедливостта. На плоскостта на тази вътрешна зависимост, в правната система се отчита едно латентно, поливариантно съдържание. То би могло да гравитира в различни проявления по линията, по която нормите и принципите очертават траектория за съотнасяне на правната система с други социални нормативни системи. Конституционната основа и материалните закони задават общата посока за формулиране на нормативните му признаци, а съдържателното им надграждане и обективизиране се стабилизира в актовете по прилагане на правото. Според Г. Бойчев (Boychev, G., 2009) те са отражение на емпиричната институционализация, която от своя страна адаптира нормативната институционализация към отделния казус. Ако обаче това пресрещане е затруднено от липсата на обозрим паралел между закона (респ. привидния обем на нормата) от една страна, и житейският случай от друга страна, възможността за откриването на пресечна линия се проявява само на фона на процесуалната задълженост на съда да преодолее празното поле в материалноправния ред. В този смисъл, приемливо е изразеното от някои автори отричане на дихотомията между материално и процесуално право, както и на схващането за непълноценност на процесуалното право (Main, Th., 2009).

Като надхвърли формално-догматичните очертания на позитивното материално право, съдът би могъл да допусне в логическата си дейност връзки към битийната материя, за да намери имплицитните знаци за правовост в нея. Може да се разсъждава над хипотезата, че празнота в правото би се открила само тогава, когато няма директна траектория за нейното установяване и запълване в практиката, което означава да няма процесуално разпореден подход – императив за търсене на връзката с реалиите и опорни категории за това.

Според Д. Радев, правовата държава изисква такъв ред, който да адаптира правните идеи към хуманизирането на държавната сфера и да осмисли публичната власт чрез правото. Това не се свежда до обективизирането и натрупването на регулативни конструкции и просто до наличието на изграден правен ред, а до създаването на юридически механизъм, чрез който се признават и гарантират правата на човека и тяхната защита. (Radev, D., 1989). Състоянието на правовост, заложено в конституционните опори на правния ред, при наличието на други дефицити в неговата регулативна палитра, стои в един универсален императив, който в по-голяма или по-малка степен насища нормативния регулативен смисъл, изяснява го и го изчиства през призмата на основополагащите правни принципи.

Правосъдието, като форма на правоприлагането, се обективира в държавно санкционирана процедура, чието функциониране предопределя процесуалната природа на правото. Повтарящите се възгледи характеризират процесуалното право като поле на строгата форма, на формалните предписания на реда, като защитна конструкция на първичните и обективни материални юридически дадености. Правоприлагащият орган, овластен да решава правни спорове, е ангажиран с прилагането конкретно на материалните норми. Процесуалните права са насочени към реализирането, прилагането и санкционирането на материалните права. (Kolev, T., 2015).

В теорията е емблематично и схващането, че правната норма създава обща мяра за поведението на правните субекти, които са неперсонифицирани в нейния контекст, а тяхното индивидуализиране и преценката за наличието или отсъствието на мярата се прави от правоприлагащия орган. След като прилагането на правото е преценка за съответствието на отделния случай с хипотезата на правната норма, а тя може да не се разкрива в пълнота от текстовете на материалния закон, налага се изводът, че процесуалното право, организирайки допустимостта на тази преценка с участието на компетентен държавен орган, заключва или отключва една допълнителна траектория към юридизиране на фактическото. Аргумент в тази посока е и преценката за допустимост на предявения иск, която предхожда преценката за неговата основателност и в крайна сметка се основава първо на твърденията за факти, които сочи страната. Така процесуалният закон реферира подхода към съотнасяне на казуса с материалноправната норма.

Макар своеобразното емпирично институционализиране да се осъществява с акта на правоприлагащия субект, осигуряването на веригата от последователни действия, чертаеща пътя към финалната правна последица, се заключава в задълбочеността и пълнотата, с които процесуалният ред отчита правните принципи и усилва защитата им, като допуска наслагването на тяхната по-широка окръжност върху обема на нормата. В случаите, в които празнотата в правото създава неяснота относно юридическата релевантност на фактите, посочени със субективни възприятия за интерес и право, ролята на процесуалното право като императив за търсене на правовост е особено важна. Причината е, че единствено в неговите предели този императив е пряко адресиран към съда, т.е. към държавата, която подчинява на реда.

Това придава изключително значение не толкова на технологията на процеса и на финализирането му с актовете на съда, а на самото процесуално право като координатна система на хоризонтални и вертикални взаимодействия в правния ред. В него се засилва и придобива функционалност вписването на различните окръжности една в друга - на материята и нейното преформулиране в реализиращите механизми, на нормата и принципа, на техническите изрази на юридическото, на логиката на социалната действителност и правната

нормативност, на правния и на моралния императив. Процесуалният ред въвежда в контекста на една латентна юридическа значимост и възприятията на субектите на правото спрямо фактите и спрямо справедливостта като ценностна система.

В този смисъл могат да се изразят известни резерви към абсолютизирането на гледната точка, че юридическото осмисляне на житейския казус се очертава единствено на плоскостта на едно хармониране на фактите със съответна нормативно-регулативна проекция в материалния ред, дори в българския, принадлежащ към моделите на континенталната правна система.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В процесуалното право се открива конструктивната стойност на правните принципи. То отразява пряко подчинеността на държавата спрямо веднъж създадения чрез нея правен ред. В неговите рамки, съблюдаването на нормата и на общите принципи на правото се превръща в атрибут на съдебната функция. По този начин процесът е също знак на равновесието между индивидуалната свобода и публичната власт. Това извиква на вниманието и самия принцип за равнопоставеност, на който се подчинява процесуалното право. Той обосновава една знакова съпоставка с материалното право. Последното отрежда материалния ред, предоставящ права и задължения, и би могло да създава не само равни възможности за правните субекти, но и възможности, кореспондиращи на създаденото от тях. В този смисъл, материалното право може да отмерва пропорции и така да осигурява баланса, разбираан като мяра или справедливост, но процесуалното право гарантира изразителност на универсалния правов модел на личността и обективира най-пълноценно онова, което в теорията се осмисля като същина на самото право – да изравнява полето на възможностите за всички правни субекти.

REFERENCES

Boychev, G., 2009. Legal institutionalism. Methodology of jurisprudence. Sofia: University press „St. Cl. Ohridski University“. (**Оригинално заглавие:** Бойчев, Г., 2009. Правният институционализъм. Методология на юриспруденцията. София: УИ Св. Кл. Охридски)

Dachev, L., 1982. The essence of law enforcement. Sofia: *Legal Thought*, (1), 69 (**Оригинално заглавие:** Дачев, Л., 1982. Към въпроса за същността на правоприлагането. *Правна мисъл*, (1), 69.

Dimova-Severinova, D., 2019. *Execution of the Law. Law enforment process-main characteristics. Grounds for including the state*. Paper presented at the plenary session of the 63rd scienrific conference of the University of Ruse "Angel Kanchev" and the Union of Scientists – Ruse, 30 (**Оригинално заглавие:** Димова – Северинова, Д., 2019. Изпълнение на закона. Правоприлагащ процес- основни характеристики. Основания за включване на държавата. Доклад, представен на 63-та научна конференция на Русенския университет „Ангел Кънчев“ и Съюза на учените – Русе)

Main, Th., 2009. The Procedural Foundation of Substantive Law. *Washington University Law Review*, (87). Electronic copy available at: <https://ssrn.com/abstract=1113916> (Accessed on 26. 01. 2025)

Radev, D., 1989. On the essence of law in the rule of law. *State and Law*, (11), 48-55 (**Оригинално заглавие:** Радев, Д., 1989. За същността на правото в правовата държава. *Държава и право*, (1), 48-55.

Tenev, D., 2019. Violation of good morals as a ground for invalidity of contracts. URL: <https://www.challengingthelaw.com/grajdansko-pravo/nakarniavaneto-na-dobrite-nravi/> (**Оригинално заглавие:** Тенев, Д., 2019. Накърняването на добрите нрави като основание за нищожност на договорите. URL: <https://www.challengingthelaw.com/grajdansko-pravo/nakarniavaneto-na-dobrite-nravi/> Accessed on).

Valchev, D., 2003. From an apology of the legal norm to a theory of the legal order. Sofia: University press „St. Kl. Ohridski University“. (**Оригинално заглавие:** Вълчев, Д., 2003. *От апология на правната норма към теория на правния ред*. София: УИ Св. Кл. Охридски»)

Valchev, D., 2012. Validity and Legitimacy in Law. Sofia: Ciela. (**Оригинално заглавие:** Вълчев, Д., 2012. *Валидност и легитимност в правото*. София: Сиела)